

O'ZBEKISTONDA QATOGON DAVRLARI

Abdiraxmatov Quvonchbek

Boxodirov Zohidjon

Eshboltayev Bunyod

Boyto'rayev Sirojiddin

DTPI Pedagogika fakulteti

Jismoniy madaniyat talabasi

Akhmedovdiyorbek7@gmail.com

ANNOTATSIYA: O'zbekiston tarixi davomida kechgan qat'agon davrlari, ularning sabab va oqibatlari, shuningdek, bu davrda O'zbekistonda ro'y bergan muhim ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar haqida ma'lumot beradi. Maqola, qat'agon davrlarining xalq hayotiga ta'siri, o'sha davrlardagi madaniy meros va siyosiy tarakkiyotni tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Qat'agon, O'zbekiston tarixi, Ijtimoiy o'zgarishlar, Madaniyat, Siyosiyat

АБСТРАКТНЫЙ: В нем представлена информация о периодах репрессий в истории Узбекистана, их причинах и последствиях, а также важных социальных, экономических и культурных изменениях, произошедших в Узбекистане в этот период. В статье анализируется влияние репрессий на жизнь людей, культурное наследие и политическое развитие того времени.

Ключевые слова: Репрессии, История Узбекистана, Социальные изменения, Культура, Политика

ABSTRACT: It provides information about the periods of repression in the history of Uzbekistan, their causes and consequences, as well as important social, economic and cultural changes that took place in Uzbekistan during this period. The article analyzes the impact of repressions on people's life, cultural heritage and political development of those times.

Key words: Repression, History of Uzbekistan, Social changes, Culture, Politic

Kirish

O'zbekiston tarixi ko'plab murakkab va qiyin davrlarni o'z ichiga oladi. Qat'agon davrlari — bu tarixiy jarayonlar natijasida yuzaga kelgan, asosan siyosiy repressiya, iqtisodiy qiyinchiliklar va inson huquqlarining poymol qilinishi bilan bog'liq holatlardir. Ushbu maqolada O'zbekistonning qat'agon davrlari chuqur tahlil qilinib, ularning xalqning ijtimoiy va madaniy hayotiga qanday ta'sir ko'rsatgani ko'rsatiladi.

1. Qat'agon davrlariga kirish:

O'zbekistonda qat'agon davrlari ko'plab tariqiy voqealar bilan bog'liq. Ushbu davrlarning kelib chiqishi asosan siyosiy rejimning o'zgarishi va ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi bilan bog'liq. Misol uchun, 1930-yillar qat'agon davri sifatida ko'rilgan bo'lib, bu davrda ko'plab ziyolilar, san'atkorlar va oddiy fuqarolar repressiyaga duch kelgan.

2. Tarixiy sharoit va qat'agon:

Ushbu davrlarda O'zbekiston xalqining ijtimoiy hayotida jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. Repressiya va xalqni qo'rqitish natijasida ko'plab insonlar qamoqqa olingan, ko'plab oilalar esa tugatilgan yoki qochishga majbur bo'lgan.

3. Madaniy meros va urf-odatlar:

Qat'agon davrida O'zbekiston madaniyati ham jiddiy zarargarchilikka uchradi. Ko'plab san'atkorlar va yozuvchilar o'z fikrlarini ifoda eta olmay qoldi. Ammo, bu davrda ham xalq o'z urf-odatlarini va madaniyatini saqlab qolishga harakat qildi, natijada xalq og'zaki ijodi va an'analari ham saqlanib qoldi.

4. Qat'agon davridan saboq:

Bugungi kunda O'zbekiston qat'agon davridan olingan saboqlarni o'rganishga va kelajakda bunday holatlarning takrorlanmasligi uchun harakat qilmoqda. Tarixni anglash va inson huquqlarini himoya qilish masalasi dolzarb hisoblanadi.

Tosh davri — insoniyat taraqqiyotidagi eng qadimgi davr. Bu davrda mehnat qurollari hamda qurolyarog'lar, asosan: tosh, yog'och va suyakdan yasalgan. Tosh davri qadimiy (paleolit), o'rta (mezolit) va yangi (neolit) davrlarga bo'linadi. Tosh davri bundan taxminan 2 million yil oddinroq boshlanib, O'zbekistonda 4 ming yil burun tugagan (ayrim hududlarda uzoqroq davom etgan). Tosh davri odamlari terimchilik, ovchilik, baliq ovlash bilan shug'ullangan; neolit davrida dehqonchilik qilish va chorvachilik paydo bo'lgan. Ijtimoiy munosabatlar „ibtidoiy odamlar to'dasi“ga, so'ngra ibtidoiy

urug'doshlik tuzumiga xos bo'lgan. Tosh davrining qad. davri — paleolit 3 davrga bo'linib o'rganiladi: quyi paleolit, o'rta paleolit, yuqori paleolit. Quyi paleolit davri ilmiy xulosalarga ko'ra, odam ilk bora mehnat qurollarini yasagan vaqtlardan boshlangan. Bu jarayon yer sharining turli joylarida turli vaqtlarda sodir bo'lgan (mas., Afrikada bu jarayon 3 million yil avval boshlangan, Yevropaning jan. va Osiyoda taxminan 2 million yil avval). Ammo qayerda va qachon boshlanganidan qat'iy nazar, quyi paleolit insoniyatning eng uzoq, davom etgan tarixini aks ettirgan. Tosh asri texnikasining takomillashuvi natijasida disk shaklidagi (rapidasimon) nukleuslarni yuzuga kelishi va ulardan o'tkir uchli uchburchaksimon uchirindilarni yuzuga kelishi bilan quyi paleolit o'rnini o'rta tosh davri, ya'ni mustye davri (qarang Mustye madaniyati) oladi. Mustyedan so'ng yuqori paleolit davri boshlanadi. Yevropada, Osiyoda, jumladan, bizning O'rta Osiyoda o'rta paleolit hozirgi kunimizdan 200 ming yil avval boshlanib, o'rta hisobda 160 ming yil davom etadi va o'rnini 50 ming yil avval progressivroq bo'lgan yuqori paleolit davriga bo'shatib beradi. Yuqori paleolit davrida, asosan, realistik san'at rivojlanadi. O'sha davr odamlari hayvonlarni ovlash jarayonini qanday ko'rgan bo'lsalar, shunday ravishda g'or devorlariga rasmlar chizganlar. Chizganda ham qizil va kora tabiiy ranglarda chizganlar. Bu narsa odamlarning ongini rivojlanganligini ko'rsatadi. Mexnat qurollarini yasash texnikasi bo'yicha quyi va o'rta paleolitda nisbatan juda yuksak ko'tarilgan yuqori paleolit davri, o'z navbatida, bundan 12—10 ming yil avval progressivroq bo'lgan mezolit davri bilan almashdi. Tosh davrining so'nggi bosqichi bo'lgan neolit bundan 5—4 ming yil avval, davri bilan almashdi.

Sobiq Ittifoqning tarixi sahifalarida millionlab fuqarolarning qonlari bilan yozilgan sahifalari mavjud bo'lib, bu mustabid sovet tuzumining qatag'onlik siyosatidir.

XX asrning 30 yillariga kelib jahon xaritasida mutlaqo qayd etilmagan "Gulag" lagerlari tashkil topdi. Uning fuqarolari haq-huquqsiz Sovet Ittifoqi Qahramonlari, mashhur fan-arboblari, mohir diplomat, shoir va yozuvchi, rassom yoki nomlari hech kimga ma'lum bo'lmagan ishchi, kolxozchilar edi.

Bu albatta sovet davlatining qatag'onlik siyosati natijasi edi. Turkiston ozodligi uchun kurashganlarni «Bosmachi» tamg'asi bilan yo'q qilinib tashlandi. So'ng aholini mehnat qilib biror narsa orttirgan o'rta hol qismi bu baloga giriftor etildi.

Alohida hech qanday g'ayri qonuniy harakatlar sodir qilmagan partiyaning ichki muholiflari 20-yillarning 2-yarmidan boshlaboq qamoqqa olindi va surgun qilindi. Shundan keyin qatag'onlar ko'payib, ularning sabablari esa soxtalashtirildi. Bu

birinchi galda jadid maktablarining mutaxassislari: olimlar, injenerlar, agronomlar, iqtisodchilar va ziyolilar guruhiga ta'lluqli edi. Ularning ko'pchiligini josuslar «qo'poruvchilar» «xalq dushmani» deb e'lon qilinib, turli xil jazolarga (qamoq, surgun, otuv va h.k.) hukm qilindi.

Kishloq xo'jaligini yoppasiga kollektivlashtirish davrida dexqonlarning anchagina qatlamlari qatag'on qilindi. Yangi qurlishlardagi yosh ishchilar, qishloqlarda naridan beri o'qitilgan mexanizatorlar ko'pincha texnika buzilishida aybdor bo'lib qoladilar. Bu ham keyinroq sinfiy dushman qo'poruvchiligi sifatida baholanadigan bo'ldi.

«Sinfiy dushman unsurlar»ga qarshi ishlarni 1929 yildan e'tiboran «uchlik» deb ataluvchi komissiyalar ko'rib chiqa boshladilar. Uning tarkibi quyidagicha bo'lar edi: ya'ni, Raykomning birinchi sekretari, Rayon ijroiya komiteti raisi, Rayon GPUning boshlig'idan iborat bo'lar edi. Mahkum etilganlar shimolga GULag Arxipelaglariga tushar edilar.

Qatag'onlar 30-yillar boshigacha asosiy sinfiy dushman unsurlar-«quloqlar», «burjua mutaxassislari»ga qarshi kurash ostida olib borildi.

1934 yildan boshlab qatag'onlar partiyaning avvalgidan ham kengroq ko'lamda ya'ni, «Fashizm agenti», «Kapitalistik burjua davlat tarafdori», «Antisovet markaz tashkilotchisi», «Ko'poruvchi», «Shpion» kabi aybnomalar ostida boshlanib ketdi. Bunga MK siyosiy byurosining a'zosi, partiya MK va Leningrad shahar komitetining sekretari S.M.Kirovning 1934 yilning 1 dekabrda o'ldirilishi bahona bo'ldi. Bu ishning shaxsan uyushtiruvchisi Stalin edi, ammo bu ishdan xabardor bo'lgan barcha guvohlar yo'qotildi.

Davlat jinoyatchilari uchun qamoq muddati 10 yildan 25 yilgacha oshirildi. VKP(b) MKning sekretari Kaganovichning taklifiga ko'ra, siyosiy ayblovlar bo'yicha ishlar suddan tashqari tartibda, lekin oliy jazo chorasi qo'llanilgan holda qarab chiqila boshlandi. 1934 yil OGPU ichki ishlar xalq Komisarligi qilib qayta o'zgartirildi (NKVD-ruscha-muallif).

1937 yili dunyo matbuotida harbiylar ishi deb atalgan sud prosessi e'lon qilindi. Unda Qizil Armiya harbiy boshliqlarining ko'pchiligi Stalin tomonidan qoralandi. 1937 yilning 2 iyunidagi gazetalarda Harbiy Kollegiya sudiga yirik harbiy boshliqlar: M.N.Tuxachevskiy, I.E.Yarkin, I.P.Uborovich, R.P. Eydeman berilgani e'lon qilindi va ular shu kunning o'zidayoq otishga hukm qilindilar. Bunday qatag'on ilgari Qizil Armiya safini podsho zabitlaridan, generallaridan tozalash sifatida 20-yillarda bo'lgan

bo`lsa, 30-yillar oxirida endi sotqin, «Troskiychi-Zinobyevchi» inqilob dushmani kabi soxta ayblovlar bilan almashgan edi.

Voroshilovning ma`lumotiga ko`ra, 20 yildan 30 - yillarning yarmigacha Qizil Armiya safidan 47 mingta harbiy va 5 mingta muxolif chetlatilgan. O`sha paytda SSSRda 5ta marshal bo`lgan bo`lsa, shundan 3 tasi: Tuxachevskiy, Yegorov, Blyuxer terror qurboni bo`ldi. Faqat Voroshilov va Budyonniy tirik qolgan edilar. Stalin qatag`onlarining xususiyatli tomoni shunda ediki, bu qatag`ondan hukumat boshliqlaridan tortib farroshgacha qochib qutula olmas va ular uchun keragicha aybnoma topilar edi. Masalan: 1928 yili Yoqutlar isyonidan keyin 35 ming kishi otib tashlandi, 1930 yil boshida Ukrainani ajratib olish ittifoqi ishi sudda ko`rildi va professor Yefremov va Chekovskiylar hamda ko`plab kazaklar yo`q qilindi.

Markazda va joylarda harbiylar, injenerlar, razvedkachilar, partiya va Sovet rahbarlariga qarshi o`tkazilgan qatag`onlar mudofaa salohiyatiga berilgan ulkan zarba bo`ldi. Stalin Gitlerchilar Germaniyasining harbiy rejalari to`g`risidagi qimmatli ma`lumot olishga erishgan razvedkaga ishonmay Qizil Armiya Bosh Shtabi Bosh Razvedka Boshqarmasining 5ta boshlig`ini birin ketin qatag`on qildi.

Qatag`on haqida general - leytenant Pavlenko shunday degan edi; «Dunyo tarixida yaqinlashib kelayotgan urush arafasida hech qaysi mamlakat ayovsiz va keng doirada o`z harbiy mutaxassislarini yo`q qilganini bilmaydi».

1937-1938 yillar qatag`on avjiga chiqqan davr bo`lib bunda ko`plab partiya va davlat arboblari nohaq qurbon qilindi. Jumladan, butun boshqaruv apparati Leningradda yo`q qilindi. Bunday qatag`onlar RSFSR, Ukraina, Ozarbijon, Gruziya, Armanistonda ham keng qo`lamda amalga oshirildi.

Sovet fanining nazariyotchilari, olimlar va novatorlari ham qatag`on qurbonlari bo`ldilar. Masalan: genetika fanining otasi Vavilov, geografik - biosfera ta`minot nazariyotchisi Vernadskiy V.I., Ioffe - fizik, Luzin - buyuk matematik, Lisenko - biolog nazariyotchi, Bulgakov, Platonov kabi adabiyot nomoyandalari va xokozalarning qatag`on etilishi ilm-fan va madaniyatning chinakam fojeasi bo`ldi.

O`zbekistondagi partiya xodimlari va davlat arboblari yo`q qilinishi ham o`ziga xos tarzda amalga oshirildi. Butun Sobiq ittifoqda bo`layotgan qatag`on siyosati O`zbekistonni ham chetlab o`tmadi. Stalin va uning qonxo`r jallodlari o`zbek xalqining chin farzandiga nisbatan ham qatag`onlar yo`lini tutdilar. O`zbekistonda qamalmagan

biror taniqli shaxs, rahbar, partiya xodimlari qoldirilmadi. Ayrimlari yaqqol ko`zga tashlanmaganlar xufiy nazoratga olindi.

Respublikada birinchi qatag`on qurboni respublika Xalq Komissarlari Soveti raisi Fayzulla Xo`jayev edi. U 1896 yili Buxoroda savdogar millioner oilasida dunyoga kelgan. Fayzulla Xo`jayev 1922-1924 yillarda Buxoro Respublikasi Mehnat va Mudofaa Sovetining raisi bo`ldi.

1920 yil 11 sentabrda BKP safiga kirdi. So`ngra Buxoro Komunistik Partiyasi MK tarkibiga ham kiritildi. 1920 yil oktabrda Buxoro Xalq Nozirlari Soveti raisi qilib saylandi.

RKP(b) MKning 1924 yil 5 noyabrdagi qaroriga binoan O`zbekiston revkomi raisi etib tasdiqlandi. 1925 yil 14 fevraldan 1937 yil 17 iyungacha O`zbekiston SSR XKS raisi lavozimida ishladi.

1923 yilning boshlarida F.Xo`jayev Germaniyada bo`ladi. Maqsad el dardiga davo izlash ya`ni, Germaniyaning Buxorodagi elchixonasini ochish, Rossiyaning Buxoro Xalq Respublikasi ichki ishlariga aralashuvini oldini olish edi.

Fayzulla Xo`jayev siyosiy bilimli, madaniyatli, savdaxonli bo`lishga doim katta e`tibor bergan. Mana uning o`z yaqinlari davrasida aytgan so`zlari: "Sizlar o`qimay qo`ydinglar. O`z ustimizdan ishlamayapmiz. Madaniy darajamiz va ma`naviy qiyofamiz achinarli holatga kelib qoldi. Biz ana shu savodsizligimiz oqibatida Vatanni, Buxoroni boy berib qo`ydik. Shu sababli ham o`z Vatanimizda rahbarlik ishlarini qo`lga ololmadik va mustaqillik yo`lida aql bilan ish yurita bilmadik."

1938 yilning 2-13 martida Moskvadagi Soyuzlar uyining katta zalida F.Xo`jayev va bir guruh partiya Sovet xodimlari sud qilindi. Unga Sovetlarga qarshi, millatchi degan aybnoma qo`yildi va otib tashlandi. Keyinchalik Fayzulla Xo`jayev o`limidan so`ng oqlandi.

1937 yilgi qatag`on Akmal Ikromovni ham chetlab o`tmadi. A. Ikromov qanday odam edi?

U 1898 yil 14 noyabrda Toshkentdagi O`hchi mahallasida yashovchi Ikrom domla oilasida dunyoga keldi. Onasi Tojiniso opa ma`rifatli ayol edi. Ular uylarida ochilgan maktabda bolalarni o`qitar edilar. Yosh Akmal ham ularga qo`shilib savodini chiqaradi, diniy va dunyoviy darsliklarni, kitoblarni o`qish imkoniyatiga ega bo`ldi. 1918 yil 18 fevralda eski shahar tashkiloti A. Ikromovni bolsheviklar safiga qabul qiladi. Ushbu davrdagi barcha ziyolilar qatori u ham sovet mafkurachilarining nayrangiga ishonib

aldandi. Shu kundan e'tiboran u, partiya qayerga yuborgan bo'lsa o'sha yerda, o'z kuchi va bilimini ayamay sarf qildi. 1926 yilda "Hujum" tadbiri buyicha partiya a'zosi sifatida Toshkent, Farg'ona, Namangan, Karshi, Termiz va boshqa shaharlarda faol xotin-qizlar bilan uchrashdi. 1926 yilda Mehnat Qizil Bayroq, 1935 yil dekabrda Lenin ordeni bilan taqdirlandi.

1937 yil 2-13 mart kunlari Moskvadagi Soyuzlar uyning katta zalida F.Xo'jayev, A.Ikromov va boshqalar sud qilinadi va 15 mart kuni shoshilinch ravishda qamoqxonada otib tashlanadi.

Toshkendagi qamoqxonada ushlab turilgan xotini Zelkina ham 1938 yilning 7 oktabrida otib tashlanadi. Akmal Ikromovning 5ta aka ukalari va 2ta o'g'li ko'p yillar davomida qamoq va surgunlarda sarson bo'lishadi.

1953 yil iyul Plenum qarorlari asosida tuzilgan maxsus komissiya ishi asosida 1957 yil 31 iyuldagi qaroriga asosan A. Ikromov oqlandi va partiya safiga qayta tiklandi.

Ana shunday qatag'on qilinganlardan yana biri Nazir To'raqulov bo'lib, u 1892 yilda Qo'qon shahrida o'ziga to'q oilada dunyoga kelgan. Uning otasi o'z davrining ziyoli, rus tilini yaxshi biladigan kishilardan edi.

Rus-tuzem maktabini tamomlagan Nazir To'raqulov, keyinchalik savdo bilim yurtida o'qidi. 1913 yili To'raqulov savdo institutiga o'qishga kirdi. U birinchi jahon imperialistik urushida, bolsheviklar inqilobi g'alabasiga ham o'zining munosib hissasini qo'shdi.

1918 yil oktabrida Ko'qon Soveti ijroko'mi kotibi To'raqulov bolsheviklar partiyasi safiga kirdi. 1919 yil 15 avgustda Farg'ona viloyat musulmonlar organi bo'lgan "Yangi Sharq" gazetasi muharriri etib tayinlandi.

1919 yil sentabrda Nazir To'raqulov MIK raisi etib saylandi. 1920 yil iyunida Turkkompartiyasi o'lka musulmonlari byurosi va chet el kommunistlarining tashkilotlari birlashdi va unga rahbarlik qilish Kuybishevning taklifiga ko'ra To'raqulov rais etib saylandi.

1922 yil iyulida To'raqulov Samarqand viloyat partiya tashkilotlaridan bolsheviklarning Butun Rossiya XII konferensiyasiga delegat qilib saylandi. Konferensiya tugagach, Moskvada SSSR xalqlari Markaziy nashriyot boshqarmasi raisi etib saylandi. O'z ustida tinmay ishlashi natijasida To'raqulov ko'p tillarni o'rganadi. Shuning uchun ham 1928 yilda diplomatik ishga o'tkazilib Saudiya Arabstonidagi «Hijoz» viloyatiga konsul qilib tayinlanadi. Bu yerda 4 yil ishlagach,

1932 yildan Sovet Ittifoqining Saudiya Arabistonidagi muxtor elchisi sifatida faoliyat yuritadi.

Foydalanuvchi adabiyotlar:

1. Karimov, I. (1999). O'zbekiston tarixi. Tashkent: O'zbekiston.
2. Muminov, R. (2005). Repressiya va uning O'zbekistondagi ta'siri. Tashkent: Fan.
3. A'zamov, S. (2010). Madaniyat va qat'agon. Tashkent: O'zbek davlat nashriyoti.
4. <https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/tarix/sovet-tuzumining-qatag-onlik-siyosati-va-uning-o-zbekistondagi-og-ir-oqibatleri-sovetlar-davrida-o-zbekistonning-iqtisodiy-va-ma-naviy-qaramligi-uning-oqibatleri>